

Наукові перспективи
Видавнича група

ВІСНИК НАУКИ ТА
ОСВІТИ
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin of Science and Education

№ 10(40)2025

Сухопара Ірина Геннадіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, (044) 295-59-35, e-mail: i.sukhopara@kubg.edu.ua, <https://orsid.org/> 0000-0001-6330-7825

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Освітній процес орієнтується на впровадження дослідницьких методів навчання, самостійний творчий дослідницький пошук учнів, активність у способах отримання знань, що актуалізує проблему формування дослідницьких умінь молодших школярів. Дослідницькі вміння учнів початкової школи розуміємо як сукупність інтелектуальних, практичних, емоційних дій для вирішення завдань дослідницького характеру. До таких умінь молодших школярів відносимо: бачити проблеми; ставити запитання; висувати гіпотези; давати визначення поняттям; спостерігати; порівнювати; класифікувати; проводити експерименти; структурувати матеріал; робити висновки; пояснювати, доводити і захищати свої ідеї. Зміст вивчення громадянської та історичної освітньої галузі допомагає пізнавати, вивчати, досліджувати минуле і сучасне. Процес формування дослідницьких умінь молодших школярів має свої особливості, що зумовлені специфікою вивчення освітньої галузі, які полягають в тому, що: в ході дослідження формуються ціннісні ставлення, ідентичність, патріотизм, повага до історії, культури українського народу; об'єктами дослідження є соціально-історичні явища, факти, досвід реального життя; джерелами інформації про минуле є реальні об'єкти, що знаходяться навколо; методами дослідження є адаптовані до віку, спостереження під час екскурсій, експедицій, робота з ілюстраціями, мапами, візуальними лініями часу, опитування, інтерв'ювання старших членів родини, містян, ігрове моделювання історичних ситуацій; серед способів організації досліджень переважає конкретна практична діяльність учнів; емоційна залученість. Для опанування дослідницькими вміннями під час опрацювання змісту громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі доцільно: пропонувати дослідницькі завдання, що інтегрують історичну та громадянську освітню галузь з іншими; адаптувати, спрощено подавати складні історичні поняття, події на рівні розуміння молодших школярів; надавати перевагу практично-діяльнісному характеру дослідницької діяльності; дотримуватися поетапності формування дослідницьких умінь; використовувати візуальні джерела у дослідницьких завданнях; обирати емоційно забарвлений матеріал, надавати перевагу емоційній подачу інформації; мотивувати схильність до дослідництва через створення освітнього середовища.

Ключові слова: дослідницькі вміння, дослідницька діяльність, громадянська та історична освітня галузь, громадянська компетентність, початкова школа.

Sukhopara Iryna Gennadiyevna, PhD in Pedagogic sciences, Senior Lecturer at the Department of Elementary Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 04053, Kyiv, Bulyvarno-Kudryavsky Str., 18/2, tel.: (044) 295-59-35, e-mail: i.sukhopara@kubg.edu.ua, <https://orsid.org/0000-0001-6330-7825>

FEATURES OF THE FORMATION OF RESEARCH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS DURING THE STUDY OF CIVIC AND HISTORICAL EDUCATIONAL FIELD

Abstract. The educational process is focused on the implementation of research methods of teaching, independent creative research search of students, and activity in ways of obtaining knowledge, which actualizes the problem of forming research skills of younger schoolchildren. We understand the research skills of elementary school students as a set of intellectual, practical, and emotional actions to solve research-based tasks. Such skills of younger students include: seeing problems; asking questions; putting forward hypotheses; defining concepts; observing; comparing; classifying; conducting experiments; structuring material; drawing conclusions; explaining, proving, and defending one's ideas. The content of studying civics and history helps to learn, study, and explore the past and present. The process of forming research skills of younger schoolchildren has its own characteristics, which are determined by the specifics of studying the educational field, which are that: during the study, value attitudes, identity, patriotism, respect for the history and culture of the Ukrainian people are formed; the objects of research are socio-historical phenomena, facts, real-life experience; sources of information about the past are real objects that are around; research methods are adapted to age, observations during excursions, expeditions, work with illustrations, maps, visual timelines, surveys, interviewing older family members, townspeople, game modeling of historical situations; among the methods of organizing research, specific practical activities of students prevail; emotional involvement. To master research skills when working on the content of the civic and historical educational field in primary school, it is advisable to: offer research tasks that integrate the historical and civic educational field with others; adapt, simplify and present complex historical concepts and events at the level of understanding of younger schoolchildren; give preference to the practical and activity-based nature of research activities; adhere to the gradual formation of research skills; use visual sources in research tasks; choose emotionally colored material, give preference to the emotional presentation of information; motivate a tendency to research through the creation of an educational environment.

Key words: research skills, research activity, civic and historical education field, civic competence, elementary school.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство постійно розвивається, швидкі зміни відбуваються в усіх галузях науки і життя, що вимагає від людини вміння самостійно здобувати інформацію, досліджувати, вивчати, пізнавати нове, знаходити творчі способи вирішення проблем. Відповідно освітній процес орієнтується на підготовку учнів до дослідницької діяльності, впровадження дослідницьких методів навчання, самостійний творчий дослідницький пошук, активність у способах отримання знань. Серед завдань початкової освіти зазначено розвиток самостійності, творчості та допитливості молодших школярів, а ключовими вміннями визначено такі, що відносять до дослідницьких – вміння висловлювати власну думку, здатність логічно обґрунтовувати позицію, оцінювати ризики, приймати рішення, розв’язувати проблеми. Вивчення громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі дає можливість самостійно пізнавати минуле і сучасне, відкривати нове, організовувати дослідницьку діяльність, впроваджувати дослідницькі методи навчання, пропонувати дослідницькі завдання, що задовольняє природну допитливість, пізнавальні потреби, пошукову активність молодших школярів, створює умови для повноцінного формування їх дослідницьких умінь, отримання досвіду практичної діяльності, розвитку цінностей, емоцій, почуттів. Відповідно, актуальною постає проблема формування дослідницьких умінь молодших школярів, визначення специфіки формування під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження категорії «дослідницькі вміння» представлені в працях В. Андрєєва, С. Гончаренко, В. Успенського, Н. Недодатко, О. Іодко. Психологічне підґрунтя дослідницької поведінки розглядали Л. Божович, В. Мухіна, Г. Костюк та інші. Теоретичні аспекти розуміння змісту та структури, класифікації дослідницьких умінь молодших школярів подані в роботах С. Буднік, О. Вознюк, Г. Єніної, О. Нікітіної, Н. Падун, О. Савенкова. Питання формування дослідницьких умінь здобувачів початкової освіти розкриті в аспекті організації навчальної діяльності (О. Нікітіна, М. Михайл), навчально-дослідницької діяльності (Т. Мієр, Н. Лалак), творчої і пошукової діяльності (Г. Груніна), пізнавальної активності (А. Мартін, І. Раєвська), організації навчального середовища (О. Савченко, Т. Чернецька). Окремо науковцями розглядалися питання формування дослідницьких умінь або організації дослідницької діяльності учнів початкової школи на уроках української мови (М. Вашуленко, С. Дубовик), літературного читання (О. Вашуленко, Л. Кисель, Н. Лалак), математики (О. Онопрієнко, С. Скворцова), природознавства (Т. Байбара, І. Барбашова, Т. Гільберг, Г. Черненко), інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Н. Бібік, Н. Білоусова, Т. Гордієнко, Т. Павлова, Т. Ситник). Слід зазначити, що для організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» автори підручників здебільшого обирають природничий матеріал. Проте питання формування дослідницьких умінь молодших школярів під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі, особливостей організації такої діяльності недостатньо представлені в науковій і методичній літературі.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі й висвітленні специфіки формування дослідницьких умінь молодших школярів під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування дослідницьких умінь школярів привернула до себе увагу в зв'язку з актуалізацією організації дослідницької діяльності в навчальному процесі як самостійної пізнавальної творчої роботи учнів щодо пошуку, відкриття нових знань. Дослідники О. Обухов, О. Савенков, В. Мухіна виокремили такі ознаки дослідницької діяльності, як: творчий пізнавальний характер; пошук доказів, інформації, виявлення закономірностей, зв'язків; спостереження, проведення дослідів, експериментів. Результатом здійснення такої діяльності є самостійно отримані знання і дослідницькі вміння школярів. Дефініція «дослідницькі вміння школярів» представлена в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних учених у галузі педагогіки й психології, як здатність і можливість здійснювати дослідницьку діяльність на основі знань. Науковці тлумачать дослідницькі вміння як: «сукупність систематизованих знань, умінь і навичок особистості, поглядів і переконань, які визначають функціональну готовність учнів та студентів до творчого пошукового розв'язання пізнавальних задач» (О. Вознюк) [1, С. 51]; «сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнення, аналізу процесів і явищ дійсності; до набуття нових знань і застосування їх відповідно до поставленої мети дослідницької діяльності» (М. Вашуленко, С. Дубовик) [2, С. 4]; «складне психічне утворення (синтез дій інтелектуальних, практичних, самоорганізації та самоконтролю – засвоєних і закріплених у способах діяльності), яке лежить в основі готовності школярів до пізнавального пошуку і виникає в результаті управління навчально-дослідницькою діяльністю учнів» (Н. Недодатко) [3, С. 11]; «вміння самостійно проводити спостереження й досліди в ході вирішення дослідницької задачі» (В. Сластьонін, Г. Черненко) [4, С. 224]; «сукупність інтелектуальних, практичних і організаторських умінь, спрямованих на виконання діяльності дослідницького характеру» (М. Головань, М. Яценко) [5, С. 59]. Можна побачити різні погляди щодо розуміння дефініції «дослідницькі вміння» – як сукупності систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань; сукупності інтелектуальних і практичних дій; вміння, здатності самостійно здійснювати дослідницьку діяльність; синтезу дій інтелектуальних, практичних, самоорганізації та самоконтролю для проведення дослідницької діяльності. На нашу думку, дослідницькі вміння молодших школярів, з огляду на вік і можливості учнів початкової школи, можна розглядати як сукупність інтелектуальних, практичних, емоційних дій для вирішення завдань дослідницького характеру.

Проведений аналіз наукової літератури з теми доводить, що серед дослідників проблеми не існує єдиного погляду щодо структури та класифікації дослідницьких умінь школярів. Визначають такі види дослідницьких умінь, що пов'язані із загально-навчальними вміннями, як:

навчально-організаційні (вміння організувати сам процес вирішення задачі; планувати діяльність, розраховувати час, ресурси);

пошукові та дослідницькі (вміння самостійно висувати ідеї, знаходити спосіб дії, застосовувати знання з різних галузей; самостійно знаходити відсутню інформацію в інформаційному полі; вміння формулювати гіпотези і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки);

рефлексивні (вміння визначити проблему, для вирішення якої не вистачає знань, аналізувати власну діяльність);

комунікативні (вміння слухати, отримувати інформацію; виявляти ініціативу в спілкуванні, обмінюватися інформацією; керувати голосом; адресувати своє висловлювання; висловлювати свою точку зору; домовлятися, знаходити компроміс);

презентаційні (навички монологічного мовлення; впевнено тримати себе під час виступу і відповідати на незаплановані питання; використовувати різні засоби наочності при виступі; артистичні вміння тощо);

проектні (вміння прогнозувати, представляти кінцевий продукт, результат роботи; аналізувати наявні можливості та ресурси для виконання діяльності; складати план своєї роботи і слідувати йому) [6, С. 314].

Науковці М. Вашуленко і С. Дубовик, О. Вознюк [2; 1] до дослідницьких умінь школярів відносять:

операційні вміння – спостерігати, порівнювати, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, узагальнювати, структурувати і систематизувати матеріал, класифікувати, виділяти головне, застосовувати аналогію, робити індуктивні й дедуктивні висновки, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати знання і вміння в новій ситуації, виявляти проблему, висувати гіпотезу, бачити різні підходи до вирішення проблеми і знаходити оптимальний спосіб її розв'язання, прогнозувати й оцінювати результат;

технічні (практичні) вміння працювати з літературою – конспектувати, анотувати, реферувати, складати й використовувати бібліографію, добирати необхідний для дослідження матеріал, організовувати експеримент, описувати отриманий експериментальний матеріал, робити висновки й оформляти результати свого дослідження у формі доповіді, реферату, статті;

організаційні вміння – визначати мету і завдання дослідження, вибирати найефективніші методи і засоби для роботи, здійснювати самоконтроль і саморегуляцію дослідницької діяльності, перебудовувати свою діяльність у разі потреби, аналізувати і контролювати результати своєї діяльності з метою її поліпшення;

комунікативні вміння – викладати свої думки, вести дискусію, відстоювати власні міркування, встановлювати ділові стосунки з науковим керівником і товаришами, застосовувати прийоми співпраці у процесі дослідницької діяльності (обговорення завдання і розподіл обов'язків, взаємодопомога і взаємоконтроль), виступати з повідомленням про результати дослідження.

Заслуговує на увагу підхід дослідника О. Савєнкова, який пропонує класифікацію дослідницьких умінь та навичок учнів, яка, на нашу думку, є

більш оптимальною для дітей молодшого шкільного віку і відображає логіку дослідження, а саме: вміння бачити проблеми; вміння ставити запитання; вміння висувати гіпотези; вміння давати визначення поняттям; вміння класифікувати; вміння спостерігати; вміння і навички проведення експериментів; вміння робити висновки й умовиводи; вміння структурувати матеріал; вміння пояснювати, доводити і захищати свої ідеї [7, С. 24].

Формуванню дослідницьких умінь молодших школярів сприяє вивчення громадянської та історичної освітньої галузі, зміст якої допомагає пізнавати, вивчати, досліджувати минуле і сучасне. Молодші школярі в ході вивчення громадянської та історичної освітньої галузі отримують початкові уявлення про людину, навколишній світ, свою країну, її державний устрій, символіку, історичне минуле і сьогодення, національну культурну спадщину, знайомляться та засвоюють демократичні, національні, загальнолюдські цінності, правила та норми життя в суспільстві, шкільній спільноті, родині, набувають навичок співжиття, співпраці, комунікації. В початковій школі закладається інтерес до пізнання історії своєї держави, культури українського народу, формуються основи ідентичності, неповторності, патріотизму, активної громадянської позиції, визначаються ціннісні орієнтири. Відповідно, історичний, національно-культурний, народознавчий матеріал сприяє організації дослідницької діяльності, практичній взаємодії школярів з оточуючим світом, задовольняє пізнавальні освітні потреби учнів, в результаті чого формуються їх дослідницькі вміння.

Дослідницькі вміння, які опановують учні 1-4 класів співвідносяться з результатами вивчення громадянської та історичної освітньої галузі, а саме: «встановлювати зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснювати значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій); працювати з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізувати зміст джерел, критично оцінювати їх; узагальнювати інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне; представляти аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя; аналізувати культурно-історичні основи власної ідентичності, визнавати цінність культурного розмаїття» [8].

Процес формування дослідницьких умінь здобувачів початкової освіти має свої особливості, що зумовлені специфікою вивчення громадянської та історичної освітньої галузі. Окреслимо детальніше відмінності формування дослідницьких умінь під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі, які будуть полягати в тому, що:

в ході дослідження *формуються ціннісні ставлення*, власна національна ідентичність, патріотизм, повага до історичного минулого, до культурних цінностей, традицій українського народу, толерантність до інших культур; увага акцентується на особистісному осмисленні історичного і соціального досвіду, на «відкритті для себе», персоналізації дослідження, яке починається з історії «Я», «Моя родина», «Мій клас», на розумінні, що час впливає на життя людей, що ми є частиною своєї родини, громади, суспільства, усвідомленні

особистої відповідальності, поваги до інших, як умови гармонійного співжиття в суспільстві;

об'єктами дослідження є соціально-історичні явища, факти, досвід реального життя, а саме історичні події, історичні факти, видатні історичні постаті, традиції українського народу, предмети історичної та культурної спадщини, побуту, архітектури, мистецтва, громадські та соціальні взаємини людей у суспільстві, права і обов'язки, соціальні норми, громадські інститути;

джерелами інформації про минуле, що вивчається є реальні об'єкти, що знаходяться навколо, це можуть бути старі фото, документи, книжки, альбоми історичних пам'яток, предмети побуту, одягу, іграшки, сімейні реліквії, знаряддя праці, легенди, казки, пісні, розповіді рідних, інтерв'ю з членами родини, сусідами, мешканцями міста, фільми, мультфільми минулих часів;

методами дослідження є не наукові досліди та експерименти, а адаптовані до віку, спостереження під час екскурсій до історичних, краєзнавчих музеїв, пам'ятних місць, архітектурних шедеврів, музеїв видатних людей, експедицій місцевістю в пошуках артефактів; робота з ілюстраціями, мапами, візуальними лініями часу; опитування, інтерв'ювання старших членів родини, містян; ігрове моделювання історичних ситуацій;

серед *способів організації досліджень* переважає конкретна практична діяльність – спостереження, екскурсії, експедиції, виконання дослідницьких завдань, дослідницьких проєктів, вирішення практичних проблемних ситуацій, створення лінії часу (історія родини, державні свята України, видатні особи української історії), пошук «реліквій», створення макетів, мап, експозиції власного музею, галереї в класі, відтворення історичних подій в театральній формі, благодійні проєкти, опитування, інтерв'ю, анкетування, ігри-подорожі («Мандрівники в часі», «Археологи», «Кореспонденти»), ділові ігри, веб-квести тощо; колективний характер дослідження – більшість завдань, особливо на перших етапах виконуються з допомогою педагога спільно в парах, невеликих групах, що допомагає обговорювати спостереження, порівнювати результати, обмінюватися думками, формулювати висновки, розподіляти та разом виконувати складні завдання;

емоційна залученість – виконання дослідницьких завдань, вирішення проблемних ситуацій, дослідницька діяльність має викликати емоції, почуття, подаватися з залученням яскравих постатей, образів, емоційно насичених історій, що стимулює допитливість учнів.

Організація процесу формування дослідницьких умінь вимагає врахування таких особливостей психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, як:

високий рівень пізнавальної допитливості, активності – природня цікавість дітей стимулює постановку простих запитань і прагнення до самостійного пошуку відповіді, інформації, «відкриття»; школярі мають природній інтерес до історії, прагнуть дізнатися про минуле та своє місце в світі;

переважання наочно-образного мислення – школярі сприймають минуле через конкретні наочні образи, оповіді про історичні події, відомих постатей, предмети побуту, що потребують їх візуалізації, ілюстрування, застосування наочних матеріалів для виконання дослідницьких завдань;

конкретність сприйняття часу – у молодших школярів ще відсутнє чітке розуміння часу, тривалості та завершеності подій, їм важко орієнтуватися в часі, встановлювати послідовність історичних подій, тому доцільно акцентувати увагу на основних, найважливіших подіях та особистостях, враховувати, що вивчення історії в 1-2 класах носить інформаційно-ознайомлювальний, а в 3-4 класах інформаційно-фрагментарний характер [9, С. 8], пропонувати виконання завдань для встановлення послідовності подій у вигляді лінії часу;

ситуативність мислення – учні початкової школи засвоюють інформацію через конкретні життєві ситуації, знайомі події, сімейні історії, місцеві традиції, приклади, ігри;

розвиненість уяви та схильність до фантазування – «діти молодшого шкільного віку ще схильні до фантазування, що знаходиться в розладі з дійсністю. У їхній свідомості мирно співіснують конкретні знання і фантастичні образи, що створюються на їх основі» [10, С. 69]; учні доповнюють інформацію власними уявленнями, що не завжди відповідають дійсності, тому важливо пропонувати дослідницькі завдання для розвитку критичного мислення;

обмежена здатність до критичного мислення – молодшим школярам важко самостійно аналізувати історичні події, факти, явища, шукати докази, формулювати власні обґрунтовані висновки, оцінювати достовірність інформації, відрізнити казкові події від фактів;

нестійкість, недовготривалість уваги – дослідницькі завдання, проєкти для учнів початкової школи мають бути недовготроковими за часом проведення, структурованими, з чітким алгоритмом дій, зміною видів діяльності;

наслідувальний характер дослідження, недостатня самостійність виконання завдань – на початкових етапах учні повторюють зразок, який надає вчитель, дотримуючись певної послідовності дій, тому дослідницькі завдання мають містити чіткі інструкції щодо виконання, матеріали для фіксації спостережень у вигляді готових схем, таблиць, матриць, надавати допомогу у формулюванні висновків, узагальненні матеріалів, представленні результатів.

Розглянемо специфіку формування окремих дослідницьких умінь молодших школярів з огляду на врахування вікових особливостей психічного розвитку молодших школярів, специфіку дидактичних принципів початкової освіти та вивчення освітньої галузі.

Уміння бачити проблему. Молодші школярі не завжди самостійно бачать, усвідомлюють проблему, що зумовлено конкретністю мислення. Учням складно абстрагуватися від безпосереднього досвіду, побачити суперечності, недоліки поданої інформації, оскільки схильні сприймати інформацію як «даність». Погоджуємося з думкою В. Демешкевич, С. Ніконової щодо рівнів постановки проблеми в початковій школі [11, С. 123]. Відповідно в першому класі проблему формулює вчитель і окреслює шляхи вирішення, а учні знаходять рішення. В другому класі педагог ставить проблему, а учні знаходять способи розв'язання і рішення. В 3-4 класах школярі вже можуть бачити суперечності, виявляти проблему через зіставлення відомого і невідомого,

несподіваних, суперечливих фактів («Чому раніше люди жили без електрики?»). Вчителю варто звертати увагу на формулювання запитань проблемного характеру «Чому...?», «Як...?», «Як впливає...?», «Яким чином...», «Що було, якби ...?», «Для чого...?»

Уміння ставити запитання. Учні 1-2 класів частіше ставлять репродуктивні запитання, які безпосередньо стосуються змісту («Хто?», «Що?», «Коли?», «Де?»). Їм складно формулювати пошукові та проблемні запитання, які вимагають аналізу, пояснення («Чому?», «Яким чином?», «Навіщо?»), що зумовлено особливістю сприйняття, яке лише починає ставати аналітичним. Важливо вчити формулювати запитання до подій минулого та сьогодення, поведінки людей у ході обговорення історичних подій або життєвих ситуацій, ігор «Запитай мене», «Так чи ні?», «Що це?», «Що змінилося?», «Для чого це використовували?», створення атмосфери доброзичливості, без страху помилитися, заохочувати цікавість та розвивати вміння запитувати «Чому?», «Як?», «Для чого?». («Чому козаки боронили свою землю?», «Як люди раніше передавали повідомлення?»).

Уміння висувати гіпотези. Учні 1-2 класів роблять припущення, ситуативні здогадки інтуїтивно у простій формі («Я думаю, що ...», «Можливо ...», «Мені здається, що ...»). У 3-4 класах вже поступово з'являється усвідомлення передбачення результату на основі попередніх знань, спостережень, фактів. Складність формування даного вміння полягає у недостатньо розвиненому словесно-логічному, абстрактному мисленні, в утриманні висунутої гіпотези в пам'яті до моменту її підтвердження. Важливо вчити школярів прогнозувати наслідки певних дій, громадянських чи історичних подій через моделювання ситуацій з історії чи громадського життя, міні-дослідження місцевої історії, традицій, символів громади, висувати одиничні гіпотези, які легко перевіряються через доступні джерела інформації (текст, ілюстрація), факти («Що станеться, якщо люди перестануть дотримуватися правил співжиття?», «Як змінилося би життя громади без школи?»).

Уміння спостерігати. Включає розгляд конкретних об'єктів історичного та соціального життя, зображень, артефактів, мистецьких пам'яток, фіксації ознак минулого і сучасного, що спрямовано на спостереження за соціальними явищами, поведінкою людей, подіями шкільного і громадського життя. Учні вчать бачити прояви дотримання норм, правил поведінки в сім'ї, родині, школі, громадських місцях, місцевій спільноті тощо, їх вплив на людину, громаду, життя, усвідомлювати соціальні та моральні явища у родинному, шкільному, громадському житті, розвивається уважність до поведінки людей, дотримання правил. Складність полягає в нестійкості та розосередженості уваги учнів, вони часто реагують, відволікаються на несуттєві, але більш яскраві, привабливі деталі, що зумовлено мимовільністю уваги, трудностю довгої зосередженості на одному об'єкті, здійсненні тривалого, цілеспрямованого спостереження за історичним об'єктом або соціальним явищем. Важливо розвивати вміння спостерігати поступово від емоційного сприймання до усвідомленого аналізу, чому допоможуть дослідницькі завдання, створення ігрових, практичних, експериментальних ситуацій. Учні

початкових класів потребують постановки конкретного запитання, визначення чіткої мети спостереження, коротких інструкцій щодо виконання, підготовлених учителем матеріалів для фіксації результатів у вигляді схем, таблиць, малюнків, щоденників, допомоги у формулюванні висновків на перших етапах навчання в 1-2 класах (щоденник «Мої добрі вчинки», «Моя допомога іншим»).

Уміння порівнювати. Здобувачі освіти опановують вміння знаходити подібності та відмінності предметів, подій, явищ, минулого і сучасного життя, традицій, професій, предметів побуту, спільне і відмінне між поколіннями, народами, державами, символами, розвивається вміння розуміти історичні зміни та їх вплив на сучасність. Важливо вчити порівнювати 2-3 об'єкти за певними ознаками, які спочатку визначає вчитель, а потім учні самостійно виділяють ознаки для порівняння. Складність у формуванні вміння порівнювати полягає у труднощі визначення ознак для порівняння, часто учні порівнюють об'єкти за зовнішніми, випадковими ознаками (колір, розмір), а не за їх призначенням, сутністю, приналежністю, які є суттєвими для історичної дійсності. Розвивається через виконання дослідницьких завдань («Життя дітей у часи Київської Русі і тепер», «Шкільне приладдя минулого і зараз», «Одяг люде минулого і сучасного», «Символи держави різних часів»), які доцільно представляти у вигляді таблиць, схем з використанням наочності, посиленням на перегляд відеоматеріалів, прослуховування аудіозаписів, застосуванням цифрових інструментів (LearningApps, Wordwall, Canva, Vseosvita).

Уміння класифікувати. Молодші школярі набувають вміння групувати історичні події, символи, культурні пам'ятки, державні свята за певними ознаками (час, місце, приналежність, роль у розвитку України), що сприяє систематизації знань про Україну, рідне місто, розумінню зв'язків між подіями і цінностями, минулим і сучасним. Складність для учнів 1-2 класів зумовлена труднощами утримання однієї ознаки під час розподілу предметів на групи, учні можуть почати класифікувати за часом, а продовжити за формою. Вчитель допомагає виділити ознаку класифікації в 1-2 класах, в 3-4 класах школярі самостійно встановлюють критерії поділу.

Уміння структурувати матеріал. Здобувачі початкової освіти вчаться розподіляти інформацію на частини, визначати головне та другорядне, упорядковувати інформацію, історичні факти, події, біографії видатних осіб держави, встановлювати послідовність історичних подій, узагальнювати матеріал. Складність формування зазначеного вміння зумовлена: труднощами виділення головного, відокремлення другорядних фактів, встановленням логічних, причино-наслідкових зв'язків, що необхідно для створення структури (план, схема, макет, карта); нестійкістю уваги, що вимагає зосередження на кількох елементах одночасно. Структурувати матеріал допоможуть візуальні засоби, такі як схеми, ментальні карти, таблиці, діаграми, інфографіка, лінії часу. Спочатку в 1-2 класах школярі виконують такі завдання спільно з іншими під керівництвом учителя, упорядкування подій доцільне у вигляді плану розповіді, відображення простої лінійної послідовності подій. У 3-4 класах такі дослідницькі завдання учні можуть виконувати індивідуально, використовувати

для наочного представлення схеми, таблиці, інфографіку, лінії часу («Історія мого міста», «Історія мобільного телефона»).

Уміння робити висновки та умовиводи. В 1-2 класах висновки мають описових характер, поступово в 3-4 класах учні вчаться узагальнювати власні спостереження, обговорювати події, поведінку людей, робити узагальнюючі та причинно-наслідкові висновки. Складність полягає у невмінні школярів узагальнити та виділити головну думку, сформулювати власне підсумкове судження, що зумовлено недостатнім розвитком логічного мислення, що знаходиться ще на стадії формування. Вчителю важливо вчити учнів робити короткі, конкретні, чіткі, зрозумілі висновки, що пов'язані з результатом дослідження проблеми. Доцільним є підведення учнів до усвідомлення причини і наслідків історичних подій, соціальних явищ, поведінки людей за допомогою запитань («Що можна дізнатися?» Що допомагає жити дружно в злагоді?, «Чому потрібно зберігати пам'ятники історії?», «Чому люди зберігають традиції українського народу?»).

Уміння пояснювати, доводити і захищати свої ідеї. Молодші школярі вчаться логічно і послідовно пояснювати історичні події, значення державних символів, традицій на основі конкретних фактів (ілюстрацій, фото, цитат, прикладів) простими словами, висловлювати думку, слухати опонентів, поважати іншу думку, аргументувати власну позицію. Навички аргументації та захисту власної думки ускладнені через невпевненість у собі та залежність дитини від авторитету дорослих. Складно відстоювати власну думку, особливо якщо вона суперечить поглядам вчителя, батьків, інших учнів. Також учням важко коректно аргументувати думки. Важливим є створення безпечного, толерантного простору для вільного висловлення думок, прийняття різних поглядів, проведення рольових, ділових ігор («Я – екскурсовод», «Журналістське розслідування»), представлення захистів проєктів.

Наші спостереження, емпіричні дослідження К. Поліщук та інших дослідників підтверджують думку про те, що «уміння, що безпосередньо визначають успішність дослідницької діяльності, – бачити проблему, висувати гіпотези, робити висновки – сформовані недостатньо» у здобувачів початкової освіти [12, С. 389].

Для опанування дослідницькими вміннями під час опрацювання змісту громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі доцільно:

пропонувати дослідницькі завдання, що інтегрують історичну та громадянську освітню галузь з іншими, такими, як мовно-літературна (через дослідження минулого, традицій в легендах, казках, піснях), математична (досліджуючи тривалість історичних подій, висоту, довжину, вік історичних, архітектурних пам'яток України тощо), природнича (дослідження природничих пам'яток України), технологічна (досліджуючи українські народні ремесла), мистецька (в ході ознайомлення з культурою українського народу);

адаптувати, спрощено подавати складні історичні поняття, події на рівні розуміння молодших школярів, оскільки абстрактна інформація є складною і незрозумілою для учнів початкової школи; обирати для вивчення джерел тексти невеликі за обсягом;

надавати перевагу практично-діяльнісному характеру дослідницької діяльності через ігри, проекти, спостереження, інтерв'ю, опитування, інсценування, екскурсії, експедиції, створення макетів, мап, експозицій для музеїв, виставок, галерей, ліній часу тощо, в ході яких учні вивчають, досліджують, виконують дослідницькі завдання з орієнтацією на безпосереднє оточення і особистий досвід;

дотримуватися поетапності формування дослідницьких умінь: спостерігати – помічати зміни, порівнювати – ставити запитання – бачити проблему – висувати гіпотези – планувати способи перевірки – збирати інформацію, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки – формулювати висновки, представляти результати;

використовувати візуальні джерела у дослідницьких завданнях для спостереження, порівняння, класифікації, структурування, ширше застосовувати цифрові інструменти для організації дослідження;

обирати емоційно забарвлений матеріал, надавати перевагу емоційній подачу інформації, що знаходить відгук, запам'ятовується, стимулює допитливість учнів;

мотивувати схильність до дослідництва через створення освітнього середовища, яке надає можливості для вивчення, пізнання, ознайомлення з невідомою раніше інформацією, відкриття нового, створює умови для висловлення і прийняття думок, ідей, спонукає до активного мислення, самостійного пошуку, аналізу.

Висновки. Значний потенціал для формування дослідницьких умінь молодших школярів має громадянська та історична освітня галузь, яка потребує врахування специфіки організації дослідницької діяльності, вікових особливостей психічного розвитку учнів початкової школи. Важливою відмінністю дослідницької діяльності учнів у ході вивчення громадянської та історичної освітньої галузі є орієнтованість на формування ціннісного ставлення, громадянської компетентності, ідентичності, патріотизму, толерантності. Дослідження минулого і сучасного допомагає вивчати історичну спадщину української держави, пізнавати морально-етичні норми українського народу, осмислювати історичні події для себе, усвідомлювати особисту відповідальність, поважати інших. Особливостями організації дослідницької діяльності також вважаємо: об'єкти дослідження (соціально-історичні явища, факти, досвід реального життя); джерела інформації (реальні об'єкти, що знаходяться навколо); методи дослідження (адаптовані до віку, спостереження під час екскурсій, експедицій, робота з ілюстраціями, мапами, візуальними лініями часу, опитування, інтерв'ювання людей старшого віку, ігрове моделювання історичних ситуацій); способи організації досліджень (конкретна практична діяльність учнів; емоційна залученість). На процес формування дослідницьких умінь учнів впливають вікові особливості психічного розвитку: високий рівень пізнавальної допитливості, активності; природний інтерес до історії, прагнення дізнатися про минуле; переважання наочно-образного мислення; конкретність сприйняття часу; ситуативність мислення; обмежена здатність до критичного мислення; нестійкість, недовготривалість уваги;

наслідувальний характер дослідження, недостатня самостійність виконання завдань.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці діагностичних матеріалів для визначення сформованості дослідницьких умінь учнів початкової школи в ході вивчення змісту громадянської та історичної освітньої галузі.

Література:

1. Вознюк О.В. Формування дослідницьких умінь та актуалізації дослідницьких здібностей у дітей та молоді. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 2. С. 50 – 62.
2. Вашуленко М., Дубовик С. Формування дослідницьких умінь на уроках української мови. *Учитель початкової школи*. 2019, №9. С. 3–6.
3. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідних умінь старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.13.00.09. Харків, 2000. 25 с.
4. Черненко Г. М. Формування дослідницьких умінь у молодших школярів при вивченні природознавства. *Педагогічні науки*. 2013. Випуск 114. С. 222–228.
5. Головань М.С., Яценко В.В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*. 2012. Випуск VII. С. 55–62.
6. Нікітіна О. Дослідницькі вміння і навички в складі операційного компонента навчальної діяльності молодших школярів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Серія: Педагогічні науки*. 2014. Випуск 132. С. 312–315.
7. Свйчкар С. Сутність та структура дослідницьких умінь молодших школярів. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*. 2019. С. 197–199.
8. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. №87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. НАКАЗ Міністерства освіти і науки України. №1072 від 30.07. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 20.10.2025).
10. Чорна О.М. Психологічні засади розвитку фантазії у молодших школярів: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07; 05. Київ, 2020. 370 с.
11. Демешкевич В.А., Ніконова С.А. Особливості організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів у контексті навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія : Педагогічні науки*. 2012. Вип. 1. С. 120–126.
12. Поліщук К. Дослідницькі вміння як основа проектної діяльності молодших школярів: діагностичний аспект. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1-2 квітня 2015 р.) Вінниця, 2015. Вип. 4. С. 385–389.

References

1. Vozniuk O.V. (2012) Formuvannia doslidnytskykh umin ta aktualizatsii doslidnytskykh zdbnostei u ditei ta molodi [Formation of research skills and actualization of research abilities in

children and youth]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy – Scientific notes of the Minor Academy of Sciences of Ukraine. Serii: Pedagogichni nauky*, 2, 50 – 62 [in Ukrainian].

2. Vashulenko M., Dubovyk S. (2019) Formuvannia doslidnytskykh umin na urokakh ukrainskoi movy [Formation of research skills in Ukrainian language lessons]. *Uchytel pochatkovoi shkoly – Elementary school teacher*, 9, 3–6 [in Ukrainian].

3. Nedodatko N. H. (2000). Formuvannia navchalno-doslidnykh umin starshoklasnykiv [Formation of educational and research skills of high school students]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Chernenko H. M. (2013) Formuvannia doslidnytskykh umin u molodshykh shkoliariv pry vyvchenni pryrodoznavstva [Formation of research skills in younger schoolchildren when studying natural sciences]. *Pedagogichni nauky – Pedagogical sciences*, 114, 222–228 [in Ukrainian]

5. Holovan M.S., Yatsenko V.V. (2012) Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [The essence and content of the concept of "research competence"]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli – Theory and methodology of teaching fundamental disciplines in higher education*, VII, 55–62 [in Ukrainian].

6. Nikitina Olena (2014). Doslidnytski vminnia i navychky v skladi operatsiinoho komponenta navchalnoi diialnosti molodshykh shkoliariv [Research skills and abilities as part of the operational component of the educational activity of younger schoolchildren]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka Serii: Pedagogichni nauky – Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University Series: Pedagogical Sciences*, 132, 312–315 [in Ukrainian].

7. Svichkar S. (2019). Sutnist ta struktura doslidnytskykh umin molodshykh shkoliariv [The essence and structure of research skills of younger schoolchildren]. *Visnyk ukrainko-turkmentskoho kulturno-osvitnoho tsentru – Bulletin of the Ukrainian-Turkmen Cultural and Educational Center*, 197–199 [in Ukrainian].

8. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. №87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 20.10.2025) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia kontseptualnykh zasad reformuvannia istorychnoi osvity v systemi zahalnoi serednoi osvity. NAKAZ Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. №1072 vid 30.07. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity> (data zvernennia: 20.10.2025) [in Ukrainian].

10. Chorna O.M. (2020). Psykholohichni zasady rozvytku fantazii u molodshykh shkoliariv [Psychological foundations of the development of imagination in younger schoolchildren]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Demeshkevych V.A., Nikonova S.A. (2012). Osoblyvosti orhanizatsii navchalno-doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv u konteksti navchalno-vykhovnoho protsesu zahalnoosvitnoi shkoly [Peculiarities of organizing educational and research activities of junior schoolchildren in the context of the educational process of a comprehensive school]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. Serii : Pedagogichni nauky – Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, 1, 120–126 [in Ukrainian].

12. Polishchuk Kateryna. (2015). Doslidnytski uminnia yak osnova proektnoi diialnosti molodshykh shkoliariv: diahnostychnyi aspekt [Research skills as the basis of project activities of younger schoolchildren: a diagnostic aspect]. Aktualni problemy doshkilnoi ta pochatkovoi osvity v konteksti yevropeyskykh osvitnikh stratehii – Current problems of preschool and primary education in the context of European educational strategies: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv i studentiv instytutu pedahohiky, psykholohii i mystetstv (Vinnytsia, VDPU im. M. Kotsiubynskoho, 1-2 kvitnia 2015 r.) Vinnytsia,. Vyp. 4. S. 385–389 [in Ukrainian].